

Werkloos of arbeidsongeschikt: het leven zonder werk

van Echtelt, P. 2010. *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

De sociale zekerheid stond in Nederland de laatste jaren in het teken van versoering van de uitkeringen en het aanscherpen van de toegangscriteria. Ook is steeds meer beleid ingezet om niet-werkenden zoveel en zo snel mogelijk aan het werk te krijgen. Desondanks neemt een aanzienlijke groep mensen niet aan het arbeidsproces deel, omdat zij werkloos of arbeidsongeschikt zijn. Wat betekent het voor hen om niet te werken? Maken ze volwaardig deel uit van onze samenleving? En welk belang hechten ze aan betaalde arbeid?

De betekenis van werk

Het huidige arbeidsmarktbeleid in Nederland is erop gericht het volume in de sociale zekerheid te beperken en mensen die wegens werkloosheid en arbeidsongeschiktheid niet werken, zoveel en zo snel mogelijk terug te leiden naar de arbeidsmarkt. De achterliggende gedachte van dit activerende beleid is enerzijds dat een hoge arbeidsdeelname de verzorgingstaat betaalbaar houdt en anderzijds dat het hebben van een betaalde baan uiteindelijk het beste is voor de mensen zelf. Werk geeft niet alleen inkomen, maar biedt ook ontplooiingsmogelijkheden, bevordert het zelfrespect en stimuleert het hebben van sociale contacten. De Beer (2001) concludeert dat het nut van werken vooral is gelegen in het belang dat onze samenleving hecht aan het hebben van werk of zoals de filosoof De Botton het formuleert: "Er wordt zozeer van uitgegaan dat onze beroepskeuze onze identiteit bepaalt dat we van mensen die we ontmoeten niet in de eerste plaats willen weten waar ze vandaan komen of wie

hun ouders zijn, maar vooral wat ze doen, vanuit de gedachte dat de weg naar een zinvol bestaan noodzakelijkerwijs door de poort van bezoldigde arbeid leidt" (De Botton, 2009).

Een aanzienlijke groep mensen in Nederland profiteert echter niet van de voordelen van betaald werk, omdat zij werkloos of arbeidsongeschikt zijn. De vraag die in deze studie centraal staat, is hoe de betrokkenen hun situatie ervaren en

wat de gevolgen zijn van een baanloos bestaan voor hun welbevinden. Tevredenheid over verschillende aspecten van het leven en de mate van sociale uitsluiting dienen daarbij als maatstaf. Sociale uitsluiting is in dit onderzoek bepaald aan de hand van vier indicatoren (Jehoel-Gijsbers, 2004):

- geringe sociale participatie (politieke desinteresse, sociaal isolement);
- materiële deprivatie (een tekort aan materiële goederen);
- gebrek aan toegang tot sociale grondrechten (zich onveilig voelen, onvoldoende toegang tot hulpverlenende instanties);
- geringe normatieve integratie (de mate waarin men de plicht om te werken onderschrijft).

Een tweede thema dat in het rapport aan de orde komt, is het belang dat werklozen hechten aan arbeid en wat ze doen om weer aan het werk te komen. Willen zij wel werken of hebben ze zich verzoend met een baanloos bestaan?

Aanpak van het onderzoek

Voor beantwoording van de onderzoeksvragen is gebruik gemaakt van het onderzoek Leefsituatie van werkenden en niet-werkenden (LWW). Dit databestand bevat gegevens van werkenden, werklozen en arbeidsongeschikten (N = 581, 324, 381) over onder andere aspecten van de leefsituatie en opvattingen over werk. De data zijn in 2007 verzameld door middel van een mondelinge enquête. In 1995 is een vergelijkbare meting gedaan. Hierdoor kon worden nagegaan of de gevolgen van niet-werken in de loop der jaren zijn veranderd.

Tevredenheid en sociale uitsluiting

De resultaten laten zien dat van de werkenden 90% (zeer) tevreden is met het leven dat ze op dit moment leiden. Voor werklozen en niet-werkende arbeidsongeschikten geldt dit voor slechts 50% (zie figuur 1). Ook over veel aspecten van het leven, zoals hun dagelijkse bezigheden en hun vrienden- en kennissenkring, zijn niet-werkenden minder tevreden dan werkenden. De geringere tevredenheid van niet-werkenden komt deels door hun als slechter ervaren gezondheid. Daarnaast spelen hun

beperkte financiële middelen en geringere sociale participatie een rol.

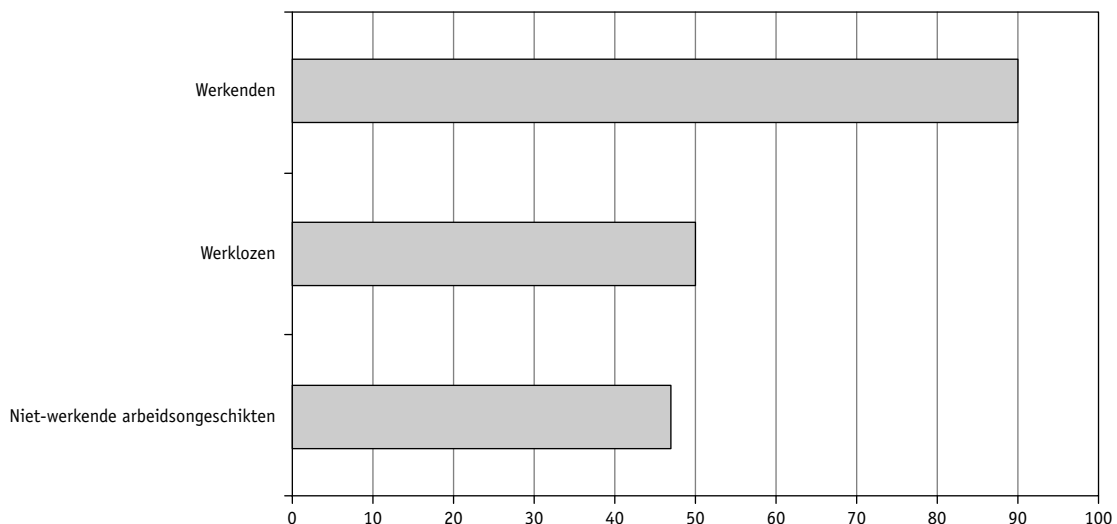
Werklozen en niet-werkende arbeidsongeschikten zijn daarnaast in veel opzichten meer sociaal uitgesloten dan werkenden (zie figuur 2). Ten eerste zijn ze minder sociaal actief. Ze verrichten minder vrijwilligerswerk en hebben minder contact met familie en vrienden. Ten tweede hebben niet-werkenden relatief vaak financiële tekorten. Ongeveer 53% van de werklozen heeft te weinig geld voor nieuwe kleren of een weekje vakantie per jaar. 18% heeft vaak of voortdurend te maken met betalingsachterstanden. Ten derde voelen niet-werkenden zich vaker onveilig in hun buurt dan werkenden. De laatstgenoemde indicator van sociale uitsluiting – normatieve integratie – vormt een uitzondering in dit beeld. Niet-werkenden hebben een even sterke arbeidsethos als werkenden.

Veranderingen in arbeid en sociale zekerheid

In de afgelopen decennia zijn er tal van maatschappelijke ontwikkelingen geweest die van invloed kunnen zijn op de opvattingen over werken en op

Figuur 1.

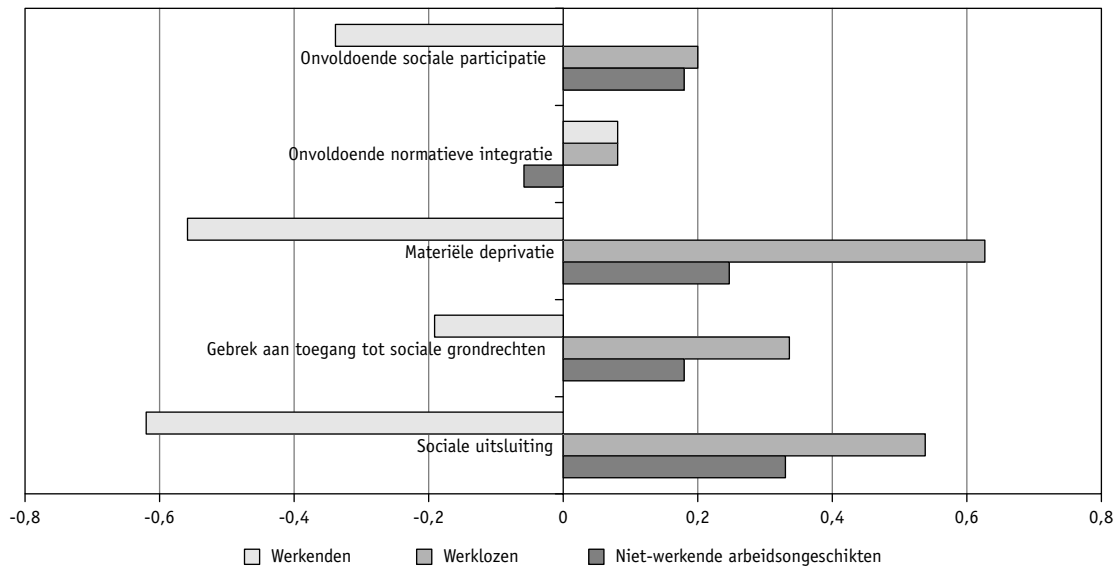
Tevredenheid met het leven, werkenden en niet-werkenden, 2007 (in gewogen percentages (zeer) tevreden met het leven op dit moment)

Bron: SCP/CBS (LWW'07)

Figuur 2.

Mate van sociale uitsluiting van werkenden, werklozen en niet-werkende arbeidsongeschikten, 2007 (gewogen resultaten)

Bron: SCP/CBS (LWW'07)

de gevolgen van niet-werken voor de levenssituatie. Zo is de samenstelling van de beroepsbevolking sterk veranderd, zijn er verschuivingen geweest in de aard en organisatie van het werk en is de arbeidsdeelname sterk gestegen. Betaalde arbeid is de afgelopen decennia een steeds prominenter plaats gaan innemen in de Nederlandse samenleving. Had in 1985 ongeveer de helft van de 15 tot 65-jarigen betaald werk van 12 uur per week of meer, in 2007 was dit toegenomen tot 66%. Deze stijging komt voor het grootste deel voor rekening van vrouwen. Daarnaast heeft de toegenomen arbeidsdeelname van ouderen en niet-westerse migranten hier een bijdrage aan geleverd. Door de grotere arbeidsdeelname wordt er in een gemiddelde week meer tijd aan werk besteed dan twintig jaar geleden. Werkte de Nederlandse bevolking in 1985 gemiddeld 17 uur per week, in 2005 was dit 23 uur.

Ook het gevoerde overheidsbeleid ten aanzien van arbeid en sociale zekerheid heeft in de loop van de jaren een accentverschuiving ondergaan. Daarbij is steeds meer nadruk komen liggen op het belang van betaald werk. De voorwaarden om in aanmerking te komen voor werkloosheids-, bijstands- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen werden aange-

scherpt. Het bevorderen van de uitstroom uit een uitkering naar werk kwam centraler te staan (onder andere meer nadruk op re-integratie) en werkgevers en werknemers werden door middel van financiële prikkels directer verantwoordelijk gesteld voor uitval door ziekte of werkloosheid. Deze ontwikkelingen kunnen van invloed zijn geweest op hoe werklozen en arbeidsongeschikten hun situatie ervaren.

Verschillen nemen toe

Uit de resultaten blijkt dat werklozen en niet-werkende arbeidsongeschikten in 2007 over het geheel genomen minder tevreden waren met hun leven dan in 1995. De daling was vooral fors bij niet-werkende arbeidsongeschikten. Was in 1995 nog bijna driekwart van hen tevreden met het leven dat ze leidden, in 2007 was dit minder dan de helft. Ook de tevredenheid met de gezondheid en de financiële positie zijn in beide groepen sterk gedaald. Deze daling is voor een deel te verklaren door veranderingen in de groepssamenstelling (naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en etniciteit). Het ligt voor de hand te veronderstellen dat ook

de ontwikkelingen in het sociale zekerheidsbeleid een rol hebben gespeeld. De strengere selectie aan de poort van de arbeidsongeschiktheidsregelingen hebben er waarschijnlijk toe geleid dat arbeidsongeschikten gemiddeld een slechtere gezondheid hebben. Het versoberde beleid ten aanzien van de hoogte en vooral de duur van de sociale uitkeringen zou de oorzaak kunnen zijn van de verminderde tevredenheid met de financiële positie. De geringere tevredenheid van werklozen en niet-werkende arbeidsongeschikten valt des te meer op wanneer die wordt afgezet tegen de tevredenheid van werkenden. Deze laatste zijn in 2007 juist meer tevreden over hun leven dan in 1995.

Ook op het terrein van sociale uitsluiting is het verschil tussen werkenden en niet-werkenden groter geworden. Met name niet-werkende arbeidsongeschikten zijn in 2007 meer sociaal uitgesloten dan in 1995. Ten eerste onderschrijven zij in 2007 minder vaak de gangbare opvattingen over arbeid in de samenleving. Mogelijk hebben de strengere criteria ertoe geleid dat mensen die voor een uitkering in aanmerking komen, meer het gevoel hebben dat werken niet voor hen is weggelegd. Ten tweede zijn zowel werklozen als arbeidsongeschikten er ten aanzien van hun financiële situatie op achteruitgegaan. Ze lenen bijvoorbeeld vaker geld en gaan vaker op koopjesjacht. Tot slot is de sociale participatie (vrijwilligerswerk, politieke betrokkenheid, enzovoort) van werklozen en niet-werkende arbeidsongeschikten constant gebleven tussen 1995 en 2007, terwijl die bij werkenden is gestegen. Weliswaar zijn niet-werkenden er op dit punt dus niet op achteruit gegaan, maar zij volgen niet de trend van een hogere mate van sociale participatie.

Zoeken naar werk

Werklozen worden in de literatuur op uiteenlopende wijzen getypeerd (van Berkel et al., 1996). Aan de ene kant is werkloosheid iets wat in feite iedereen kan overkomen. Deze opvatting overheerste tijdens de diepe economische recessie aan het begin van de jaren tachtig: 'Wie daadwerkelijk werkloos werd had eenvoudig pech gehad. Hij of zij had het ongeluk bij een bedrijf te werken dat in de diepe economische recessie het hoofd niet boven water kon houden of was op een ongunstig moment tot de arbeidsmarkt toegetreden' (De Beer,

1996). Werkgevers maken het voor bepaalde groepen niet eenvoudig: voor laagopgeleiden, ouderen, migranten en mensen met gezondheidsproblemen is het niet gemakkelijk een baan te verkrijgen. In deze typering zijn werklozen het slachtoffer van een discrepantie tussen vraag en aanbod, waarop zij nauwelijks invloed kunnen uitoefenen.

De tweede benadering komt voort uit de zorg dat uitkeringsgerechtigden zich (te) gemakkelijk neerleggen bij hun situatie en weinig doen om weer aan het werk te gaan: 'Zij laten zich liever doodknuffelen door genereuze verzorgingsstaatarrangementen of dompelen zich eerder onder in een cultuur van werkloosheid, dan dat zij zich inzetten om hun economische onafhankelijkheid te herstellen door het vinden van een baan' (Berkel et al., 2006). Deze visie deed opgeld in de tweede helft van de jaren tachtig, toen de werkgelegenheid snel toenam, maar de werkloosheid slechts langzaam daalde. Het ging niet langer om de vraag wie er werkloos werden, maar wie er werkloos bleven (De Beer, 1996). Gevreesd werd daarbij voor zogenaamde *cultures of poverty*, vergelijkbaar met die in de Amerikaanse achterstandswijken, waarbij mensen langdurig afhankelijk zijn van een uitkering, zeer zwakke banden hebben met de arbeidsmarkt en de gangbare normen over arbeid nauwelijks onderschrijven (Engbersen, 1990). Vanuit deze cultuurbenadering bezien bestaan de voornaamste belemmeringen om te werken uit de opvattingen van werklozen over arbeid en het gebruik van de sociale zekerheid. In deze typering zijn werklozen calculerende burgers die dankbaar gebruik maken van de sociale zekerheid en weinig gemotiveerd zijn om aan het arbeidsproces deel te nemen.

De opvattingen van werklozen zoals die in dit onderzoek naar voren komen, geven niet de indruk dat zij hun situatie als voordelig zien of dat zij erin berusten. Het merendeel (65%) vindt het bijzonder vervelend zonder werk te zijn gekomen en zou graag weer aan het werk gaan. In vergelijking met werkenden zijn werklozen kritischer ten aanzien van lichamelijk zwaar werk en werk met onregelmatige werktijden, maar minder kieskeurig over de inhoud van het werk. Over het geheel genomen zijn ze niet kieskeuriger in het werk dat ze zouden accepteren dan werkenden. Dit wijst erop dat de zogenaamde cultuurbenadering van werkloosheid, waarin werklozen worden gezien als calculerende

burgers, voor Nederland over het algemeen niet wordt ondersteund.

Tegelijkertijd zijn de werklozen in ons onderzoek lang niet allemaal actief op zoek naar werk. Een derde van de niet-werkende werkzoekenden heeft in de vier weken voorafgaand aan het onderzoek niets gedaan om aan werk te komen. De werklozen in ons onderzoek zien hun situatie over het algemeen somber in. De meerderheid vindt zijn kansen om weer aan het werk te komen (zeer) slecht. Het zoekgedrag van werklozen blijkt echter niet te worden beïnvloed door hun gepercipieerde arbeidsmarktkansen of opvattingen over arbeid. Wat er vooral toe doet is of iemand wel of niet een sollicitatieplicht heeft.

Patricia van Echtelt
Sociaal en Cultureel Planbureau

Bibliografie

- de Beer, P. 1996. *Het onderste kwart. Werk en werkloosheid aan de onderkant van de arbeidsmarkt*. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA.
- de Beer, P. 2001. *Over werken in de postindustriële samenleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- de Botton, A. 2009. *Ode aan de arbeid*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Engbersen, G. 1990. *Publieke bijstandsgeheimen. Het ontstaan van een onderklasse in Nederland*. Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese.
- Jehoel-Gijsbers, G. 2004. *Sociale uitsluiting in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- van Berkel, R., Brand, A. & Maaskant, J. 1996. *Uitgeschreven of afgeschreven? Werklozen door de tijd gevolgd*. Utrecht: Jan van Arkel.